

DOI: 10.15421/272009

UDC 614.2:908(091)(477)

В. А. Альков

Харківський національний медичний університет, Харків, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИКО-МЕДИЧНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

E-mail: vlalkov@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0002-5339-7828

Анотація. Розкрито теоретико-методологічні перспективи студій з історико-медичного краєзнавства в Україні з використанням підходів та інструментарію історії повсякдення. Остання вже є утвердженням напрямом української історіографії, що природно охоплює проблематику надання та отримання медичної допомоги. Однак саме цей аспект від повної реалізації ще далекий. Значна роль в актуалізації напряму належить краєзнавцям, які й стали першими в Україні застосовувати те, що сьогодні має назву «людинознавча концепція історії». Методологічна парадигма медичного відгалуження історії повсякдення базується на міждисциплінарності, увазі до міжособистісної комунікації «медик/знахар – пацієнт», їх типових та нетипових зразків. Зроблено висновок про те, що найперспективнішими є біхевіористський підхід, застосування якісних методів дослідження, залучення мікроісторичного підходу, етнографічних напрацювань, усної історичної інструментарію. Якісно реалізувати ці потенційні можливості на даний момент реально тільки на локальному рівні, що є викликом часу для краєзнавців.

Ключові слова: історія охорони здоров'я, краєзнавство, медична допомога, методологія, інструментарій, підходи, Україна

V. Alkov

Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine

METHODOLOGICAL PROSPECTS OF HISTORY OF EVERYDAY LIFE IN UKRAINIAN HISTORICAL AND MEDICAL LOCAL STUDIES

Abstract. The author of the paper reveals theoretical and methodological prospects of research in Ukrainian historical and medical local studies using approaches and means of history of everyday life. The latter is already an approved direction of the Ukrainian historiography, which naturally covers the issues of providing and receiving medical care. However, this aspect is still far from full realization. A significant role in the actualization of the direction belongs to local lore researchers, who were the first in Ukraine to apply what is today called the "anthropological concept of history". The methodological paradigm of the medical branch of history of everyday life based on interdisciplinarity, attention to interpersonal communication "doctor/healer – patient", their typical and atypical patterns. Behavior of physicians and patients, their relationships, perceptions of health care, its conditions, quality and accessibility attract an attention of researchers of everyday life. Through a multidisciplinary approach and a study of a cultural and social

context, it has become possible to ask how society had viewed physicians and treatment procedures, how the concept of health had changed, in which cases a person had decided to see a doctor or avoid medical care. Author concludes that everyday life history opens up a vast prospect of scientific search in the near future for researchers of historical medical local studies. The most promising out of these is the behavioral approach, which could be used from the point of view of behavior and communication of actors, granting to the patient "voting right", application of qualitative research methods and involvement of the micro-historical approach combined with macro-historical and ethnographic achievements. The latter is especially relevant for studying problems of health care for rural residents. It is also appropriate to use specific instruments of oral history. Analysis of the existing historical narrative on the topic shows that qualitative realization of above-mentioned potential possibilities at the current stage of development of the national historiography is possible only at the local level. The approach "from below" common for history of everyday life is the most effective at the level of cities and regions; therefore, the historiography confidently uses inductive way. Thus, that is a challenge for local lore researchers.

Keywords: history of health care, local studies, medicine, methodology, means, approaches, Ukraine

Вступ

Виникнення історії повсякдення – наслідок антропологічного повороту в світовому гуманітарному знанні, що розгорнувся з 60-тих рр. ХХ ст. [22, с. 1]. Це явище всеохоплює в історичній науці, що отримало вираження і в історії медицини [28, с. 2921]. У сьогоденні розумінні «історія повсякдення» являє собою галузь історичного знання, предметом вивчення якої є сфера людської буденності в доволі широких і множинних історико-культурних, політико-подієвих, етнічних і конфесійних контекстах. У центрі уваги історії повсякдення – комплексне дослідження повторюваного, «нормального» і звичного, що конструює стиль і спосіб життя в представників різних соціальних верств, включаючи емоційні реакції на життєві події і мотиви поведінки [18, с. 7–8]. Уперше цей термін вжив Ф. Бродель у роботі «Структури повсякдення: можливе і неможливе» [6], вже тоді приділивши серйозну увагу повсякденним питанням історії медицини та охорони здоров'я. На початку ХХІ століття можна стверджувати, що історія повсякдення остаточно конституювала свій статус як самостійної галузі історичного знання. Більше того, провідний український історіограф О. Удод схарактеризував сучасну ситуацію таким чином, що історія повсякдення з екзотичного модного напрямку поступово перетворилася на провідний напрям української історіографії [27, с. 6]. Стрімка і потужна реабілітація буденності в гуманітаристиці, що відбулася на хвилі демократизації суспільного життя, і визнання за нею фундаментального характеру, нагально потребує її академічного вивчення [12, с. 9]. Звичайно, медична складова повсякденного життя не може лишатися в стороні. Наприклад, дослідниця теоретичних проблем історії повсякдення О. Коляструк відносить лікування до репродуктивно-забезпечувальної сфери повсякдення поряд із трудовою, дозвіллево-відпочинковою, приватно-родинною та комунікативно-громадською сферами [13, с. 172]. Дослідниця О. Баннікова вказує на те, що способи підтримки здоров'я належать до феноменів, які визначають повсякденне існування [3, с. 21–22], а В. Молчанов вказує серед факторів життєвого рівня містян медичне забезпечення одним із невід'ємних [14, с. 279].

Методологічна парадигма

Найзагальнішими принципами напруму є антропологічний підхід до історії, переважна увага до людини в історії; історичний синтез, тобто об'єднання в рамках дослідження різних методик і всебічний розгляд об'єктів вивчення, поєднання макро- і мікроісторичного підходів; вивчення ментальних структур повсякдення. Характерним для історії повсякдення є те, що вона спирається як на суто історичні методи та принципи дослідження, так і на міждисциплінарні запозичення [11, с. 388]. При цьому міждисциплінарність означає не просто запозичення методів з інших дисциплін, але й конструювання міждисциплінарних об'єктів [12, с. 13], що зближує в даному випадку історію повсякдення з медичною антропологією та соціальною історією медицини.

Одним із ключових в «історії повсякдення» є поняття «поведінка», яке відображає специфіку конкретної історичної епохи і зміни, що відбувалися в ній. Поведінка медиків та пацієнтів, їхні взаємовідносини, сприйняття медичної допомоги, її умови, якість і доступність наразі привертають увагу дослідників історії повсякденного життя. Завдяки міждисциплінарному підходу і вивченню культурного і соціального контексту з'явилася можливість поставити питання, як суспільство сприймало лікарів і процедуру лікування, як змінювалося поняття здоров'я, в яких випадках людина зверталася за допомогою до лікаря, а в яких обходилася без неї [4, с. 376]. Відповідно, «оповсякденювання» історії стало визначатися дослідниками як інструмент. За його допомогою важливо розкрити внутрішню мотивацію дій окремих людей, відповісти на питання, як випадкове стає спочатку «виключно нормальним», а потім і поширеним [24, с. 108].

Результати

Історія повсякдення забезпечує перехід від аналізу абстрактних процесів і структур до аналізу конкретної ситуації. Політологи і соціологи називають це ситуаційним аналізом [9, с. 9]. Але для історика з понятійним апаратом сучасної людини розуміння культури, що встигла вже стати чужою, можливе через образи, інститути, вчинки тощо [19, с. 14]. І такі дослідження вже ведуться, зокрема В. Альковим здійснено спробу реконструювати образ лікаря у свідомості селянина XVIII – початку XX ст. [1].

Методи та підходи до вивчення проблем здоров'я, особливо ті, що стосуються епідеміології, роблять акцент на кількісному аспекті, тоді як історики, зазвичай надають перевагу ряду методологій, які можна вважати якісними [16, с. 667]. Міждисциплінарність підходів історії повсякдення вимагає залучення і того, і іншого. Як приклад, важливість очевидно якісного мікроісторичного підходу в дослідженні повсякдення визначалася тим, що він дозволив взяти до уваги безліч приватних доль. Але без їх сукупного аналізу і виходу на макрорівень це дещо беззмістовно. При вивченні повсякдення рекомендовано сполучати методи мікро- і макрорівнів історичного дослідження [12, с. 20]. На думку О. Удада, інколи макроісторія може сказати про суть повсякденного життя набагато більше і об'єктивніше, ніж самі деталі повсякдення, його структура [27, с. 8]. Для історика повсякдення мікроісторія є методом, натомість дослідницьким полем мікроісторії є історія повсякдення [10, с. 232].

Вплив етнології дуже серйозний, адже, приміром, часто історію повсякдення відносять до розділу культурології або навіть етнології, а тому при

дослідженні повсякдення послуговуються етнологічними методами і привінують її до історії побуту. Зокрема, кожен український дослідник стикається з цим при отриманні коду УДК. При вивченні повсякдення історик часто використовує етнологічно-соціологічні методи, аналіз фокус-групи [18, с. 11, 19]. Зокрема, класичною працею етнологічного напрямку, де піднімаються проблеми медичного повсякдення, поведінки та впливу на неї, вважається «Народна медицина як предмет етнографічних досліджень» Ю. Бромлея та А. Воронова [7].

О. Коляструк вказує, що повсякдення включає, передусім, комунікативні практики (правила і схеми взаємодії, рольову ідентифікацію), значення тілесно-побутових практик і взаємодії з їх приводу. Це царина дійсності, соціокультурна реальність, у якій людина може зрозуміти інших людей і спільно з ними діяти: тут виникає їхній спільний, комунікативний світ [8, с. 171]. Тому розгляд медичного повсякдення у вигляді комунікації медик – пацієнт, пацієнт – пацієнт, медик – суспільство та пацієнт – суспільство виглядає перспективним.

Реалізація соціокультурного підходу, серцевиною якого є людинознавча ідея, вимагає досвіду й інструментарію таких історичних дисциплін, як краєзнавство, біографістика, просопографія, а також осмислення пізнавальних можливостей новітніх дослідницьких напрямів (історії приватного життя, інтелектуальної, гендерної історії тощо) [12, с. 12]. Зокрема, один з корифеїв соціальної історії медицини Р. Портер пропонує деякі методи та підходи до розробки альтернативної історії медицини, багато в чому написані з точки зору пацієнта. При цьому Портер закликає не сентименталізувати страждання пацієнта. Помилкою, яку періодично робить феміністична історія, є стверджувати, наприклад, що перед вторгненням акушерів-чоловіків жінки народжували «природно, без болю» [17, с. 176, 182]. На думку його послідовників, хворобу слід розуміти не лише як біологічний факт, але і як соціальне явище, що включає власні практики та ритуали. Слід зосередити увагу не лише на лікуванні, а й на догляді; не тільки на досягненнях лікарів, а й усьому досвіду пацієнтів [2, с. 3]. Для цього може прислужитися, зокрема, збір і запис «життєвих історій», інтерв'ю всіх видів є не просто збиранням матеріалів, але в ряді випадків створенням нового виду джерела – «вторинного» [18, с. 18]. Зрозуміло, що «усна історія» найбільш релевантна для дослідження недавнього минулого. Але відкидати її не варто й тим, хто займається, наприклад, імперським періодом. Значна частина тогочасного наративу ще не витерлася з народної пам'яті та збереглася опосередковано у вторинному вигляді усних переповідей. Користуючись такими психологічними прийомами як вживання й емпатія, дослідник повсякдення неминуче створює більш суб'єктивне знання, ніж знання, що отримується за допомогою традиційного етнографічного або історичного опису. Дослідниця Н. Пушкарьова висловлює думку, що в ідеалі дослідження з історії повсякдення повинні писатися іншою мовою, якою дослідник може викласти і своє власне емоційне сприйняття предметного світу, що оточував людину минулого [18, с. 18–20].

Обговорення

Помітну роль в актуалізації проблематики повсякдення відіграли і відіграють українські краєзнавці. Вони на рівні пробних студій місцевого, історико-краєзнавчого рівня писали про реальне становище людей у минулі часи, про їхні думки, настрої, сподівання і наміри [11, с. 388], першими серед вітчизняних дослідників заявили людинознавче спрямування своїх студій. Маніфестом цього

стала доповідь Г. Бондаренко «Проблема людини в історичному краєзнавстві» (1991 р.) [5], де вже окреслювалося проблемне поле повсякдення. Професор І. Робак вказує, що медичне краєзнавство є аспектом, досі не охопленим науковцями, воно не є об'єктом дослідження в жодній фундаментальній праці з краєзнавства. Ця галузь краєзнавчих студій вивчає історію й сучасний стан розвитку охорони здоров'я, медицини та фармації краю в усіх його проявах, тобто у тому числі повсякденному. При цьому зазначає, що коло його дослідників залишається доволі вузьким [20, с. 17–18]. Активність краєзнавців у дослідженні повсякдення – загальна тенденція. Наприклад, у Німеччині інтерес до цього напрямку походив не з академічного середовища, а з громадських ініціатив і розвивався завдяки регіональним групам активістів [25, с. 220].

Однією з тенденцій розвитку історії повсякдення є спроби побудувати на регіональному матеріалі типові картини, що характеризують повсякдення на рівні усієї країни. Це пояснюється відсутністю гранд-нарративу з теми, і в таких умовах «підхід знизу» найбільш ефективний на рівні міст та регіонів, історіографія впевнено йде індуктивним шляхом. Дослідниця Н. Пушкарьова зауважує, що завдання історичного дослідження полягає в виявленні домінант розвитку повсякдення різних суб'єктів у різних регіонах у різні історичні періоди [18, с. 16]. Можна констатувати, що на даному етапі розвитку історичної науки в Україні якісна історія медичного повсякдення можлива лише на локальному рівні.

В українській історіографії найрозробленішими є різні аспекти міського повсякдення. Натомість, у селянському повсякденні найбільш детально розроблені його побутові та ментально-світоглядні складові [27, с. 8]. Медичному повсякденню відводиться недостатньо місця. Натомість, як визначив провідний український дослідник історії охорони здоров'я І. Робак, ХХІ ст. принесло бурхливий сплеск у дослідження історії охорони здоров'я в містах і регіонах України; студії, що існують, вже дають можливість сповна уявити собі весь процес становлення й розвитку охорони здоров'я в Україні не тільки взагалі, а й комплексно, з позицій соціальної історії, історії повсякдення та містознавства. Зокрема, як приклад, з'явилися перші видання з історії медицини та охорони здоров'я Харківщини [21]. В історіографії піднімалися питання взаємин земських медиків із місцевим населенням, але загалом побіжно і в контексті більш широких тем [15, с. 16]. У найбільш фундаментальних з-поміж інших робіт дисертації та монографії І. Робака [22; 23] на прикладі Харкова розглядаються в тому числі місцеві особливості надання медичної допомоги населенню, велику увагу приділено проблемам історії повсякдення. Загалом більшість авторів вважають за краще аналізувати регіональну специфіку земської медицини, причому це відображено в конкретних дисертаційних дослідженнях. Для вітчизняної історії повсякдення, зокрема міського, це мейнстрім. При цьому, сильно відчувається вплив історії охорони здоров'я, яка послуговується тим самим об'єктом, але має дещо інші підходи. Останнім часом до цієї царини все частіше долучаються професійні історики, тематичний спектр робіт яких надзвичайно розмаїтий [26, с. 198]. Це, разом із імперською і радянською історіографіями, які також відбивають окремі сторони медичного повсякдення, дає багатий матеріал для подальшого аналізу наявних матеріалів з точки зору людинознавчої концепції.

Висновки

Таким чином, перед дослідниками історико-медичного краєзнавства історія повсякдення відкриває неосяжні в найближчому майбутньому перспективи наукового пошуку. Найбільш багатообіцяючими з них є біхевіористський підхід з точки зору поведінки та комунікації медик – пацієн», надання останньому «права голосу», застосування якісних методів дослідження, залучення мікроісторичного підходу, комбінованого з макроісторичним, етнографічних напрацювань. Останнє особливо актуальне при вивченні проблем медичного обслуговування мешканців сільської місцевості. Також доречним є використання специфічного усноїсторичного інструментарію. Аналіз наявного історичного наративу з проблематики свідчить про те, що на даному етапі розвитку вітчизняної історіографії якісно реалізувати ці потенційні можливості можна тільки на локальному рівні.

References

1. Alkov, V. A. (2016). Imaging of a Doctor in a Consciousness of a Peasant 18 – Early 20th Century (on the Example of Kharkiv Province). *Problem of Human in Social-Humanitarian and Medical Discourses. Proceedings of the Inter-High School Scientific-Practical Conference with International Participation (Kharkiv, March 31, 2016)*. Kharkiv, pp. 20–21 (in Ukrainian).
2. Bacopoulos-Viau, A., Fauvel, A. (2016). The Patient's Turn. Roy Porter and Psychiatry's Tales, Thirty Years on. *Medical History*, 60(1), 1–18.
3. Bannikova, E. V. (2011). Criteria for Everyday Life: Theoretical and Methodological Basis of Everyday Life History. *Historical, Philosophical, Political, Legal, Cultural and Art Studies. Questions of Theory and Practice*, 7(13), 21–24 (in Russian).
4. Berger, E. E., Tutorskaya, M. S. (2019). What Do Historians Understand under the Social History of Medicine? *Almanac of Medical History: Unknown and Controversial Pages*, 2, 373–376 (in Russian).
5. Bondarenko, G. V. (1991). The Problem of Human in Historical Local Studies. *Development of Historical Local Studies in the Context of National and Cultural Revival of Ukraine: Abstracts and Reports of the 5th All-Ukrainian Conference (n .p., October 1991)*. Kyiv–Kamyanets-Podolsky, 23–24 (in Ukrainian).
6. Braudel, F. (1986). Material Civilization, Economics and Capitalism in the 15–18th centuries. T. 1. Structures of Everyday Life: Possible and Impossible. Moscow: Progress, 624 p. (in Russian).
7. Bromley, Yu. V., Voronov, A. A. (1976). Traditional Medicine as a Subject for Ethnographic Research. *Soviet Ethnography*, 5, 3–18 (in Russian).
8. Kolyastruk, O. A. (2010). Apology of the History of Everyday Life. *Scientific Notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky]. Series: History*, 17, 46–55 (in Ukrainian).
9. Kolyastruk, O. A. (2012). History of Everyday Life in the Contemporary Ukrainian Historiography. *Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics*, 17, 5–9 (in Ukrainian).
10. Kolyastruk, O. A. (2009). History of Everyday Life in the Modern Western Scientific Tradition. *Scientific Notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky]. Series: History*, 16, 231–238 (in Ukrainian).

11. Kolyastruk, O. A. (2010). History of Everyday Life in Ukraine: The Problem of Formation and Legitimation. *Scientific Notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky]. Series: History*, 18, 387–391 (in Ukrainian).
12. Kolyastruk, O. A. (2011). Methodology of the History of Everyday Life. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, 982(44), 8–21 (in Ukrainian).
13. Kolyastruk, O. A. (2009). Subject of History of Everyday Life: The Problem of Statement and Definition in Modern Humanities. *Scientific Notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky]. Series: History*, 15, 170–173 (in Ukrainian).
14. Molchanov, V. (2019). Living Standards of Urban Population. In *From Walls to Boulevards: Creation of a Modern City in Ukraine (Late 18th – Beginning of 20th Centuries)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 279–329 (in Ukrainian).
15. Nazarov, V. V. (2007). Zemstvo Medicine in the Modern Russian Historiography. *Clio*, 1(36), 14–18 (in Russian).
16. Perdiguerro, E., Bernabeu, J., Huertas, R., Rodríguez-Ocaña E. (2001). History of health, a valuable tool in public health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55, 667–673.
17. Porter, R. (1985). The Patient's View: Doing Medical History from below. *Theory and Society*, 14(2), 175–198.
18. Pushkareva, N. L., Lyubichankovsky S. V. (2014). Understanding the History of Everyday Life in Modern Historical Research: from the Annals School to the Russian Philosophical School. *Bulletin of Leningrad A. S. Pushkin State University*, 4(1). 7–21 (in Russian).
19. Pushkareva, N. L. (2004). Subject and Methods of Studying the History of Everyday Life. *Ethnographic Review*, 5, 3–19 (in Russian).
20. Robak, I., Demochko, H. (2013). Medical Local Studies: Origins, Place, Prospects. *All-Ukrainian Scientific Conference «Historical Regions of Ukraine: Past and Present» (Kharkiv, 2013)*. Kharkiv, pp. 17–19 (in Ukrainian).
21. Robak, I., Demochko, H. (2013). Contemporary Ukrainian Historiography of the History of Local Health Care in Ukraine and Prospects for Further Research. *Historical, Economic, Social, Philosophical and Educational Aspects of Health Care Development: Proceedings of the International Scientific Internet Conference on the 75th Anniversary of the Department of Social Sciences of KhNMU (November 4–11, 2013)*. Kharkiv, 63–69 (in Ukrainian).
22. Robak, I. Yu. (2009). Historical Conditions of Organization and Specificity of Health Care Development in Kharkiv (18th – early 20th centuries). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).
23. Robak, I. Yu. (2007). *Organization of Health Care in Kharkiv during the Imperial Era (from the Beginning of the 18th century till 1916)*. Kharkiv: KhDMU, 346 p. (in Ukrainian).
24. Sakhnovsky, O. E. (2013). History of Everyday Life as a Direction of Historical Research in Russia: Formation and Prospects for Development. *Historical panorama*, 16, 100–115 (in Ukrainian).
25. Sakhnovsky, O. (2013). History of Everyday Life as an Embodiment of the "Anthropological Turn" in a Study of the Past in the Western Humanitarian Tradition. *Historical and Political Problems of the Modern World*, 25–26, 218–223 (in Ukrainian).
26. Smirnova, E. M. (2013). Modern Historical Literature on Development of Medicine and Health Care in the Russian Empire. *Bulletin of the Russian State Humanitarian*

University. Series: History. Philology. Culturology. Oriental studies, 10 (111), 198–213 (in Russian).

27. *Udod, O.* (2010). History of Everyday Life as a Leading Direction of Ukrainian Historiography. *Local History*, 3, 6–9 (in Ukrainian).

28. *Weatherall, M.* (2013). Writing Patients' Histories. *Brain: A Journal of Neurology*, 136, 2918–2921.

Received 20.01.2020.

Accepted 12.02.2020